

Miljan Popić¹; Zlatan Hadžić²

IDENTITETSKA FLUIDNOST EVROPE I ANTINOMIJE EVROPSKE UNIJE

Sažetak

Pokušaj traženja čvrstog oslonca za samu ideju Evrope i za njen identitet dovodi nas do fluidnog i teško odredivog pojma ili definicije kojom bi se mogla jasno i precizno odrediti identitetska osnova Evrope. Slojevitost koja se može uočiti kroz istorijsko sagledavanje navodi nas na naizgled paradoksalan zaključak da se baš u toj fluidnosti najprije možemo približiti definisanju identiteta Evrope. Identitet Evrope se svakako najprije uočava u njenoj kulturi koja je u sebi sadržavala i mnoge elemente duhovnog kod čovjeka (a koji se ne iscrpljuju ni u psihološkim ni u religijskim manifestacijama). Kultura koja je na prostoru Evrope stvorila sve ono što se instinktivno razumijeva Evropom u istorijskom i identitetskom smislu danas je pod uticajem politike i ekonomije, odnosno posustalog postmodernističkog poduhvata koji je u centar svoje misli o moći usidrio afekt nauštrb idealizovanih normativnih obzira, marginalizovana bez egzistirajuće alternative.

Ključne riječi: Evropa, identitet, kultura, istorija, antinomije

¹ Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet
miljan.popic@ff.ues.rs.ba

² Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka
zlatan_hadzic@outlook.com

FLUIDITY OF THE EUROPEAN IDENTITY AND THE ANTINOMIES OF THE EUROPEAN UNION

Summary

Attempt to find a firm support for the very idea of Europe and for its identity leads us to a fluid and hard-to-determine term or definition that could clearly and precisely determine the identity basis of Europe. The layering that is obvious through historical review leads us to the seemingly paradoxical conclusion: it is precisely in this fluidity we could first come close to defining the identity of Europe. The identity of Europe can certainly be seen in its culture, which contained many elements of the spiritual in man (and which are not exhausted in either psychological or religious manifestations). This same culture which created everything that is instinctively understood as Europe in terms of history and identity today is marginalized without an existing alternative under the influence of politics, economics, and exhausted postmodernist enterprise which has anchored affect at the centre of its thought on power at the expense of idealized normative considerations.

Keywords: Europe, identity, culture, history, antinomies

Iako danas izgleda gotovo samorazumljivo identifikovanje Evrope, posebno Zapadne Evrope, kao „prirodne“ civilizacijske i geopolitičke cjeline u društveno-političkom diskursu, sam pojam, ideju i identitet Evrope je i dalje teško obuhvatiti i odrediti. Ovakva situacija je, pomalo ironično, dijametralno suprotna imaginaciji s polovine 20. vijeka kada su kulturološku taksonomiju kao refleksiju identiteta u civilizacijskom i (geo)političkom smislu, ne bez reperkusija, razmatrali rijetki poput Toynbeeja.³

Profesor Savo Laušević će u svojoj knjizi *Ritam političkog* reći: „Evropski identitet je plod prebogate, burne i protivurječne istorije u kojoj su u igri heterogeni elementi. Zbog toga se evropski identitet stalno traži. Traži se ono čega ima i ono što bi moglo biti. On se traži kako unazad tako i unaprijed, kako u istorijskoj memoriji tako i u osmišljavanim projektima budućeg. Uvijek su na djelu izvjesni likovi Evrope kao duhovna podloga aktuelnog identifikovanja. To su bili duhovni likovi iznikli iz mišljenja i povijesti u obliku mita, religije, umjetnosti, filozofije i nauke.“⁴

Hans-Georg Gadamer će svoje svjedočanstvo o zapitanosti nad osobenom istorijom Evrope i njene civilizacije - a koja je u introspektivnom, samodefinirajućem smislu otpočela sa isticanjem pivotalne važnosti helenstva i hrišćanstva - izdvojiti nauku kao osnovnu karakteristiku ove razvijene kulture: „Ono što nas danas navodi na razmišljanje ipak je činjenica da živimo u kulturi u kojoj se nauka već stolicima razvijala u determinišući faktor ne samo u Evropi već i u čitavom svetu. Uspesi i posledice naše naučne kulture postali su globalni problem, problem čovečanstva.“⁵

Ako je Gadamer upozoravao na asimetriju herojsko-moralne imaginacije interesubjektivne stvarnosti sa jedne strane i naučno-tehnoloških dostignuća sa druge strane, Blumenberg je ukazao na diskrepanciju i otuđenost između naučnog diskursa i društveno-političke stvarnosti u Evropi, tvrdeći da je velika zagonetka odlazećeg milenijuma, koja će to dugo i ostati rastuća prezasićenost naukom.⁶

³ Toynbee, A. (1953) *The World and the West*. Oxford: New York: Oxford University Press.

⁴ Лаушевић, С. (2020) *Ритам политичког*. Подгорица: Матица српска - Друштво чланова у Црној Гори, стр. 142-143.

⁵ Гадамер, Х.-Г. (2000) *Ум у доба науке*. Београд: Плато, стр. 128.

⁶ Блуменберг, Х. (2003) *Брига иде преко реке*. Београд: Плато.

Ova važna činjenica: da je evropska kultura sa svim svojim karakteristikama izvršila značajan uticaj na cijelo čovječanstvo ili ekumenu od industrijske revolucije do današnjih dana ukazuje ili na veliku otvorenost evropske kulture ili na univerzalne pretenzije. Ako ništa drugo evropski naučno-tehnološki prodor, *moderna* i prenošenje ostatku svijeta egzotičnih ideja nacionalizma i nacionalne države neminovno je vodio razbijanju parohizama, primjetiće Toynbee.⁷ Gadamer u svojim hermeneutičkim promišljanjima podstiče na radoznalost o tome kako se evropski identitet sagledava iz ugla nekog neevropljanina.⁸ Upečatljiv i indikativan primjer pogleda na Evropu, njenu civilizaciju i kulturu nalazi se kod profesora Tvrtka Kulenovića, koji u svom djelu *Putovanje*, objavljenom 1974. godine, prepričavajući svoj razgovor sa izvjesnim indijskim profesorom na putovanju iz Indije prema Evropi prenosi indijsku percepciju evropske tradicije kao izrazito fanatične i nasilne u svom imaginacijsko-mitološkom korijenu. Indijac će kroz primjer religijskog slikarstva nastojati da ukaže na idolatriju i ritual patnje u evropskoj tradiciji. Onda ukazuje na različite kanone religijskog prikazivanja u Indiji gdje su bogovi uvijek predstavljeni kao mladi, snažni, lijepi za razliku od Hristovog stradanja.⁹ Žrtva i fenomen stradanja duboko je ukorijenjena i višeznačno se može sagledavati u evropskoj civilizaciji, kulturi i identitetu.

Navedene opservacije su još važnije kad se na umu imaju empirijski nalazi *teorije „ograničene racionalnosti“* nobelovca Herberta Simona iz 1947. godine, koji ukazuju na nemogućnost ljudi da budu objektivno racionalni, ističući važnost njihove proceduralne racionalnosti, koja se većinom iskazuje kroz slojeve identitarno-herojskih narativa, svjetonazora i sl.¹⁰ Odatle Mirčea Eliade sasvim očekivano primjećuje da „svjetska istorija ne može biti ustanovljena na osnovu pisanih, već samo na osnovu duhovnih dokumenata, tj. na osnovu mitova i vjerovanja. Evropa – Zapadna Evropa posebno – mora biti poređena sa Istokom i stepskim nomadima ne posredstvom svojih pisanih dokumenata, već svojih mitova“.¹¹

⁷ Ian Hall, I. (2018) 'Clashing Civilizations: A Toynbeean Response to Huntington', in D. Orsi (ed.) *The 'Clash of Civilizations' 25 Years On: A Multidisciplinary Appraisal*. Bristol : England: E-International Relations Publishing, pp. 15–25.

⁸ Гадамер, Х.-Г. (2000) *Ум у доба науке*. Београд: Плато.

⁹ Kulenović, T. (1974) *Putovanje*. Sarajevo: Svjetlost.

¹⁰ Simon, H.A. (1997) *Administrative Behavior, 4th Edition*, Subsequent edition. New York: Free Press, p. 198.

¹¹ Eliade, M. (2010) *The Portugal Journal*. Albany: State University of New York Press, p. 48.

Gadamer, takođe, ispituje disonantni sadržaj identitarno-mitološke imaginacije Zapada kada kaže da je Heidegger aktuelizovao grčku ontologiju i stavio je pred pitanje koliko je uopšte evanđeoska poruka hrišćanstva ikada našla i mogla da nađe svoju primjerenu formu u zapadnom mišljenju.¹² Heideggerova zamišljenost u ovom kontekstu jasno se ogleda u elementima koji prožimaju istoriju Evrope, a koje jako teško možemo povezati sa hrišćanskim učenjem. Ne mora se ići daleko, primjer praznovanja Božića na prostoru zapadne Evrope najbolje oslikava navedenu misao, jer to praznovanje često nema mnogo poveznica sa osnovim značenjem Božića kao Hristovog rođenja nego je povod za velike trgovačke akcije, kupovine i poklanjanja, pa se onda u te svrhe uvode neki nehrišćanski elementi u hrišćansku svetkovinu kao što je Božić Bata i sl. Osnovno obilježje Božića kao praznika Hristovog rođenja na ovaj način gubi vezu sa hrišćanskom tradicijom, racionalizuje se i prilagođava dominantnom svjetonazoru, sekularizuje i naposljetku komercijalizuje. Heideggerova dilema sada zvuči još jasnije. Kako je moguće povezati hrišćanstvo kao bitan samodefinirajući element Evrope i kolonijalizam sa svim njegovim negativnostima, a koji jeste gotovo ekskluzivni produkt Evrope. Kako povezati hrišćanstvo i primjere zločina kroz evropsku istoriju sa kulminacijom u 20. vijeku na prostoru zapadne Evrope? Ova dilema je indikativna u kontekstu svih dešavanja u 19. i naročito 20. vijeku na prostoru gdje egzistira karakteristična utilitarna filosofija ponikla kao prominentna dimenzija zapadnjačkog mišljenja u vremenu *moderne*. Iako utemeljena na premisama maksimizovanja korisnosti determinisane određenom interpretacijom aksioma nekih od humanističkih svjetonazora, o čemu posebno piše Yuval Noah Harari u čuvenom *Sapijensu*¹³, i aktivnog neznanja o odnosu racionalnog i iracionalnog u ljudskom ponašanju, o čemu pišu: Herbert Simon u djelu *Razum u ljudskim poslovima* iz 1990. godine¹⁴, Amos Tversky i Daniel Kahneman u studiji iz 1992. godine: *Napredak u teoriji izgleda: Kumulativni prikaz neizvjesnosti*¹⁵, kao i drugi autori, utilitarna filosofija je za potrebe novih društvenih konstrukta poput nacije bila okosnica racionalizovanja evropskog kulturnog nasljeđa, veoma često klizeći ka scijentizmu. Iz toga su proistekli evropski ratovi, fašizam, nacionalsocijalizam, komunizam i strašna stradanja ponukana međusobnom isključivošću scijentistički ekstrapoliranih ideoloških modela. Iako

¹² Гадамер, Х.-Г. (2000) *Ум у доба науке*. Београд: Плато.

¹³ Harari, Y.N. (2014) *Sapiens: A Brief History of Humankind*. London: Harvill Secker.

¹⁴ Simon, H.A. (1990) *Reason in Human Affairs*. 1 edition. Stanford, California: Stanford University Press.

¹⁵ Tversky, A. and Kahneman, D. (1992) 'Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty', *Journal of Risk and Uncertainty*, 5(4), pp. 297–323.

opovrgnuti empirijskim istraživanjima *teorije ograničene racionalnosti* i *prospekt teorije*, utilitarizam i *teorija racionalnog izbora* i dalje predstavljaju evropsku sklonost ka definisanju vlastite realnosti putem oprirodnjavanja određenih svjetonazorskih pozicija. Bitna pitanja individualnih i kolektivnih identiteta u svim njihovim dimenzijama ne potkrepljuju se deskriptivnom, naučnom metodom – koja je izvor evropskog osjećaja posebnosti – nego se i dalje preskriptivna, svjetonazorski usmjerena misao i imaginacija definiše kao deskriptivna determinanta „ispravnog“ i „istinitog“. Svjetonazorska polarizacija izazvana navedenom sklonosti još je jedan primjer diskrepancije između naučnih dostignuća i proizvodnje društvene stvarnosti u Evropi današnjice, posebno Evropskoj uniji.

Govoreći o identitetu, moguće je razlikovati individualne i kolektivne identitete, i jedni i drugi su pluralni po svojoj naravi, ali ta činjenica nema za posljedicu percepciju njihove istovjetne vrijednosti. Uvijek se unutar konstitutivnih plurala identiteta nastoje izdvojiti i definisati prioriteti jer ne mogu svi konstitutivni elementi imati istovjetnu vrijednost u percepciji onih koji ih grade.¹⁶ Identiteti kao manifestacije društveno-konstituirajućih narativa i jesu pažljivo odabrani i protumačeni fragmenti ekstrapolirani iz objektivne stvarnosti koja se tumači njihovim sadržajem.

Evropa, naravno, baštini pluralnost identiteta, ali svaki pokušaj da se identifikuju one osnovne i konstantne okosnice tog identiteta kao da izmiču, jer se čini da je – istorijski posmatrano – na djelu stalna promjena konstitutivnih elemenata u identitetu Evrope. Danas se s punim pravom može u evropski identitet uvrstiti pitanje ljudskih prava, ljudskog dostojanstva, dakle neki elementi koji u tom identitetu nisu bili prisutni prije jednog vijeka ili prije par vijekova. Štaviše, evropski intelektualci danas polemišu sa određenim rješenjima drevne, antičke i prošlosti ranog srednjeg vijeka koja su uključivala rješenja za navedena pitanja.

Dakle, koji bi od navedenih konstitutivnih elemenata bio primarne vrijednosti u evropskom identitetu i da li ga je uopšte moguće izdvojiti?

Mario Kopic sa svojim razmatranjem duhovne slobode kao osnove slobode uopšte, napominje da je duhovnost i duhovna sloboda ključan element evropskog

¹⁶ Veljak, L. (2014) 'Metafizički temelji politika identiteta', u *Identitet i kultura*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 55–76.

identiteta, odnosno od primarne važnosti u samorefleksiji gotovo svih evropskih diskursa. Kopic naglašava da „bez filozofije nema smisla govoriti o duhovnom jedinstvu Europe, jer je sveza Europe i filozofije tako familijarna i duboka kao da je usudbeno (geschicklich) predodređena, a ne samo epohalno-povijesno (geschichtliche) uvjetovana“.¹⁷

Tradicija i nasljeđe rimske imperije jedan je od osnovnih konstitutivnih elemenata evropske civilizacije i kulture koju danas poznajemo pa je sasvim za očekivati da su i mnogi geografski prostori sa svim svojim značajnim karakteristikama na kojima se ta imperija prostirala ostavili svoje tragove. U ostale osnovne konstitutivne elemente evropskog identiteta ulazi i helenska kultura sa naročitom osobenošću filofske misli i misli o judeo-hrišćanskoj tradiciji koja se rodila u 19. vijeku, kad se zapad Evrope odlučio definirati kao cjelina naspram komunizma i istočnog bloka. Iako misao o judeo-hrišćanskoj tradiciji ima prizvuk drevnosti i starine, činjenica je da autentična civilizacijska imaginacija prošlosti koja se oslanja na uslovno rečeno abrahamske mitove otkriva pluralni pogled na svijet Ahemenidskog carstva. Svećenička predaja dijeli svijet na tri kruga, prvi koji obuhvata Ahemenidsko carstvo kao cjelinu, bilježi Konrad Schmid i naglašava: „Perzijski period je – da upotrijebimo anahronistički izraz – kraj istorije: Božija politička volja postala je jasna sa ahemenidskom vladavinom svijetom.“¹⁸ Potom dolazi Abrahamov krug: „Arapi (Išmael), Izrael (tj. Samarija), Judeja ('Jakov') i Edom ('Esav')“, i na kraju Izrael kao Božiji narod posvećen službi Bogu.¹⁹ Antičkih grčkih filsofa i kasnije helenske kulture ne bi bilo, u obliku u kome su poznati, bez značajnog doprinosa egipatske, mezopotamske i stare iranske civilizacije, a slični uticaji ovih civilizacija uz dodatni helenski uticaj uočavaju se i u onome što se definira judeo-hrišćanskom tradicijom. Ovo su najčešće isticani konstitutivni elementi evropske civilizacije, kulture i duhovnosti, a svaki od ovih elemenata nosi sa sobom osobene karakteristike.

Vraćajući se klasičnom geopolitičkom diskursu s početka 20. vijeka sa naglaskom na istorijsku ocjenu klasične geopolitike kao ideološke nauke, o čemu piše Defarges u

¹⁷ Kopic, M. (2001) *S Nietzscheom o Europi*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 44.

¹⁸ Schmid, K. (2011) 'Judean Identity and Ecumenicity: The Political Theology of the Priestly Document', in O. Lipschits, G.N. Knoppers, and M. Oeming (eds) *Judah and the Judeans in the Achaemenid Period: Negotiating Identity in an International Context*. Illustrated Edition. Winona Lake, Ind: Eisenbrauns, pp. 3–27 (p. 4).

¹⁹ Ibidem, p. 8.

*Geopolitičkom rječniku*²⁰, možda bi najlakše bilo okrenuti se određenju Evrope u geografskom smislu. Međutim, i tu je nekoliko otvorenih pitanja, naročito u odnosu na istočne i jugoistočne granice Evrope, koje između ostalog definiraju granice imaginacije iz koje se crpi sadržaj identiteta EU i Evrope, uopšte. Postavlja se pitanje i da li je Rusija dio Evrope i evropske imaginacije, posebno danas, i ako jeste, na koji način jeste i do koje mjere, i da li se zaista u njenom slučaju može povući jasna linija na evropski i azijski dio u geografskom, kulturnom i duhovnom smislu? Zatim, tu je paradoksalan primjer Istanbula koji se često dijeli na evropski i azijski dio. Pitanje Velike Britanije, da li je Ostrvo dio Evrope i kako ono gleda na odnos i pripadnost kontinentu gdje egzistira politička struktura začeta u formi posmodernističke utvrde za doba zapadnjačkog trijumfa, postoji li određena distanca prema kontinentu, ne samo danas nego i istorijski?

Ovim primjerima, koliko god izgledali suvišni ili podrazumijevajući, ističe se činjenica da u poimanje evropskog identiteta, a posredno i političkog identiteta EU ulazi jako mnogo elemenata koji imaju porijeklo izvan užeg evropskog prostora kako se on danas identifikuje i da se čak i na, naizgled, jednostavnoj geografskoj ravni evropski identitet pokazuje slojevitim i fluidnim.

Geografske dileme vode do drugih pitanja koja se nameću sama po sebi: da li je uopšte moguće cjelovito istorijski misliti evropsku civilizaciju, duhovnost i kulturu bez geografskih prostora koji se danas imenuju kao: sjeverna Afrika, Balkansko poluostrvo, Mala Azija ili Bliski istok? Ukoliko prostim savremenim sagledavanjem isključimo ove prostore iz razumijevanja pojma Evrope i evropskog identiteta, da li onda treba da isključimo i mislioce koji su živjeli na ovim prostorima a na koje se evropska tradicija i kultura često referiše i oslanja, kao što su Heraklit iz Efesa, Avgustin iz Hipolita i drugi. Naposljetku, zar i savremene enciklopedije često ne ističu činjenicu o tome da je sama etimologija riječi Evropa nejasna?²¹ I dok jedni tvrde da se radi o složenici u značenju široka lica i prostrana, što bi se moglo objasniti grčkim pomorskim aktivnostima i pogledom na okolne obale, mit o Zevsu koji krade princezu Evropu indicira mogućnost vlastitog definisanja „referentnom tačkom projiciranom izvana, a koja skriva 'drugog' u

²⁰ Defarges, P.M. (2006) *Geopolitički rječnik*. Uredio E. Matanović i A. Milardović. Preveo I. Gluhak. Zagreb: Centar za politološka istraživanja Zagreb.

²¹ Wallenfeldt, J. (2023) *Where Does the Name Europe Come From?*, *Encyclopaedia Britannica*.

poimanju 'sebe'.²² Princeza Evropa je kćer kralja feničanskog grada Tira (danas područje Libanona), prominentnog zapadnosemitskog političkog i trgovačkog centra. Feničani sebe nisu zvali Feničanima, tako su ih zvali Grci, oni nisu bili Heleni nego Semiti i nazivali su se Kenanejcima²³, a u njihovom jeziku zapad ili mjesto zalaska sunca, kao i u drugim semitskim jezicima poput akadskog, dolazi iz trilitere e-r-b, prigodno za ime princeze koju Zevs pretvoren u bijelog bika vodi na zapad. Ovu indiciju snaži i dio istog mita po kome je Grke opisao Evropan brat Kadmo, donijevši Grcima pismo svog naroda. Istorijaska je činjenica da se grčko pismo razvilo iz feničanskog/kenanejskog alfabeta, potom ćirilica i latinica, ali pored njih i semitska pisma: aramejsko, hebrejsko kao forma asirskog aramejskog i arapsko kao forma nabatejskog aramejskog pisma. Evropska funkcionalna pismenost i civilizacijski potencijal definitivno imaju svoj začetak na području Bliskog istoka. I ne samo to, istorijska je činjenica, kako bilježi Westbrook u djelu: *Istorija drevnog bliskoistočnog prava* iz 2017. godine, da jevrejski, grčki i rimski zakoni nisu bili ništa drugo do posrednici koji su sa drevnog Bliskog istoka, iz Akada, odnosno Asira i Babilona prenijeli na Zapad dva sistema zakonodavstva kojim se zapadnjaci diče kao naprednim oblikom društvene organiziranosti i civilizacije: sistem opšteg prava i sistem građanskog prava.²⁴ Povrh svega, „eksperimentalno rasuđivanje“, osnov naučnog metoda, nije grčki niti rimski izum pa ni cjelovita misao – prvi put se javlja u 10. i 11. vijeku u djelima El-Hasana ibnul-Hejsema, na zapadu poznatog po latiniziranom imenu Alhacen ili Alhazen, napominje Dominique Raynaud.²⁵ U drugoj polovini 16. vijeka Friedrich Risner, njemački matematičar iz Hersfilda koji je predavao na francuskom Kraljevskom koledžu, preveo je „Opticae thesaurus Alhazeni arabis libri septem, nunc primum editi (1572)“, odnosno *Optičko blago: Sedam knjiga Alhazena Arapina, objavljene po prvi put*.²⁶ Descartes, Huygens, Kepler i mnogi drugi naučnici i mislioci prosvjetiteljstva oslanjali su se na navedeno djelo kao izvornik, a pored Alhazenovog *eksperimentalnog rasuđivanja* važan im je bio skepticizam za koji su

²² Hadžić, Z. (2021) *Izraelско-palestinski konflikt u kontekstu (geo)politike emocija*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Sarajevu, str. 103.

²³ Lemche, N.P., Mein, A. and Camp, C.V. (1991) *The Canaanites and Their Land: The Tradition of the Canaanites*. Sheffield, England: Sheffield Academic Press.

²⁴ Westbrook, R. (2017) *A History of Ancient Near Eastern Law*. 1 edition. Atlanta, GA: SBL Press.

²⁵ Raynaud, D. (2016) *A Critical Edition of Ibn al-Haytham's On the Shape of the Eclipse: The First Experimental Study of the Camera Obscura*. 1 edition. New York, NY: Springer, p. 91.

²⁶ Hessian biography (2021) *Risner Friedrich*, Lagis-hessen.de.

argumente pronalazili u radovima El-Gazalija, ili latinizirano Algazela, kako bilježi Nassim Nicholas Taleb u čuvenom *Crnom labudu*.²⁷

Marvin Perry u svom djelu *Intelektualna istorija Evrope* naglašava da su tek moderni intelektualci Evrope počeli misliti univerzalizam u evropskom duhu, proizvodeći grčke filozofe u osvjestitelje svijeta i to tek nakon što su spoznali njihove praktične manjkavosti i otkrili potencijal za konstituisanje nadnacionalnog, evropskog identiteta.²⁸ Za evropske filozofe poput Nietzschea i Heideggera grčki um treba biti univerzalni um kojim se treba komunicirati globalno, i taj je um korijen Evrope. Upravo je Heideggerov stav o načelu identiteta koji, po njemu, važi kao najviši zakon mišljenja podesan za osvrt na suštinu poimanja identiteta jer je proizvod preskripcije koja se doima deskripcijom i koja je proistekla iz vrhunca trijumfa utilitarizma u Evropi. Heidegger u traženju odgovora šta je identitet polazi od uobičajene formule načela identiteta koja glasi $A=A$ i naglašava da „ona izražava jednakost što postoji između A i A. Jednakosti pripadaju najmanje dva člana. Jedno A jednako je drugom A. Da li načelo identiteta izražava tako nešto? Očigledno ne“. Reći će on. „Ono identično, latinski idem, na grčkom se kaže to auto. Prevedeno, to auto znači ono što je isto. [...] Da bi nešto bilo isto, uvek je dovoljno jedno. Nisu potrebna dva, kao kod jednakosti. Formula $A=A$ govori o jednakosti. Ona ne određuje A kao isto. Na taj način, uobičajena formula načela identiteta prikriva upravo ono što bi načelo htelo da kaže: A je A, odnosno svako A je isto.“ Heidegger od uobičajene nudi „podesniju formulu za načelo identiteta A je A znači ne samo: svako A je isto, već i: svako A je isto sa samim sobom. U istosti leži odnos tog „sa“, dakle, posredovanje, veza, sinteza: ujedinjenje u jedinstvo. Zato se tokom istorije zapadnog mišljenja identitet pojavljuje kao jedinstvo. Ali ovo jedinstvo ni u kom slučaju nije bljutava praznina onog što, po sebi lišeno odnosa, uporno ostaje pri monotoniji.“ On će ustvrditi da je za ovo pojavljivanje posredovanja bilo potrebno zapadnom mišljenju više od dvije hiljade godina, i dalje kaže: „Načelo identiteta govori o biću bivstvujućeg. Kao zakon mišljenja, načelo važi samo utoliko ukoliko je ono zakon bića, koji glasi: svakom bivstvujućem kao takvom pripada identitet, jedinstvo sa samim sobom“. ²⁹ Na kraju, tumačeći jedan Parmenidov fragment: to gar auto noein estin te kai einai (ono isto je,

²⁷ Taleb, N.N. (2010) *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: 'On Robustness and Fragility'*. 2 edition. New York: Random House Trade Paperbacks.

²⁸ Peri, M. (2000) *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.

²⁹ Hajdeger, M. (1982) *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit, str. 41–43.

naime, mišljenje kao i biće), Heidegger će u svom prepoznatljivom tonu reći: „Pitanje o značenju tog istog je pitanje o suštini identiteta. Metafizičko učenje predstavlja identitet kao osnovnu karakteristiku bića... biće zajedno s mišljenjem pripada identitetu čija suština potiče iz onog dopuštanja sapripadanja koje nazivamo događajem. Suština identiteta je vlasništvo događaja“.³⁰

U osvrtu na identitarne oprečnosti EU vrijedi napomenuti da veliki broj zapadnjačkih intelektualaca u posljednjih 20 – 30 godina, naročito u periodu nakon Fukuyaminog *Kraja istorije i posljednjeg čovjeka*³¹, trijumfa zapadne civilizacije i njenih društveno-političkih institucija, počinje primjećivati važnost identiteta i percipiranog digniteta i samopouzdanja utemeljenog na civilizacijskim premisama, uključujući samog Fukuyamu u djelu *Identitet*³² iz 2018. godine. Vjera u superiornost liberalnih narativa i kapitalističkih ekonomskih modela navela je ideologe svjetonazora poniklih u osvjet zapanog trijumfa u hladnom ratu da upotrijebe svoje preskriptivne norme kao deskriptivne činjenice o odgovarajućem ponašanju individua i društveno-političkih instanci, koje će nastupiti u periodu iza navedenog trijumfa. U tom kontekstu izgrađene su nove, postmoderne institucije i udahnut je život humanoj geografiji, filozofski rehabilitovanoj geopolitici koja je baštinila diskurs pacifizma, odričući se svojih modernih ideala ideološkog doba koje „podrazumijeva čovjeka koji je uvjeren da je svemoguć“³³, a u korist novih postmodernih ideala u kojima je temeljni aksiom racionalistički percipirana sklonost čovjeka da maksimizira korisnost na individualnom nivou prije svega, ponderišući svoje odluke tako da uvijek odgovaraju tom principu. U određenoj mjeri je bilo disonantno nazivati period nakon hladnog rata *epohom teorije izbora*, jer se radilo o trijumfu liberalizma uz koga se intuitivno, etimološki vezuje misao o slobodi i izboru. Zapravo se radilo o epohi izgradnje homogenog narativa, na tragu ranije navedenih Heideggerovih misli, u globalnoj heterogenosti koji će aksiomatski regulisati nove ideale u skladu sa proceduralnom racionalnosti liberalno-kapitalističke paradigme. Politički diskurs je usmjeren ka ekonomskoj, prehrambenoj, zdravstvenoj, ekološkoj, individualnoj i društveno-političkoj sigurnosti, kako stoji u *Izveštaju o*

³⁰ Ibidem, str. 53–54.

³¹ Fukuyama, F. (2006) *The End of History and the Last Man*. Reissue edition. New York: Free Press.

³² Fukuyama, F. (2018) *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. 1 edition. New York: Farrar, Straus and Giroux.

³³ Defarges, P.M. (2006) *Geopolitički rječnik*. Uredio E. Matanović i A. Milardović. Preveo I. Gluhak. Zagreb: Centar za politološka istraživanja Zagreb, str. 83.

ljudskom razvoju Razvojnog programa Ujedinjenih nacija.³⁴ Nacionalne statističke institucije naslonjene na postmoderne institucije zapada diljem Evrope i danas mjere navedene aspekte ovog političkog diskursa kroz *Održive ciljeve razvoja*. Globalizacija je, sa druge strane, trebala predstavljati mehanizam talionice u kojoj ljudi „istraživanjem, putovanjem, migriranjem, interakcijom, igranjem, životom i radom kreiraju mjesta“.³⁵ Ipak, „globalizacija je predstavljala i susret različitih kulturoloških sistema koji su u praktičnom smislu protkani vlastitim egzistencijalnim fikcijama“.³⁶ Kulturološki sistemi obuhvaćaju i racionalizovanu prošlost svih aktera globalne razmjene, a kako i oni slično Zapadu kulturalizuju svoju prošlost, pretvarajući je u svoje nasljeđe koje tvori moderni identitet – predodžbe, moralne hijerarhije i predrasude raznih nasljeđa dovode u pitanje segmente identiteta onih drugih. Prema tome, identitet se razvija i definiše najčešće kao reakcija na stvarni ili percipirani izazov vlastitom svjetonazoru. Koliko je to ustrajna i društveno pivotalna osobina ljudi, zapravo presudna u kontekstu ljudske individualne i kolektivne akcije najbolje se vidi iz empirijskih rezultata *teorije upravljanja užasom (terorom)* Greenberga i dr., iz 1986. godine³⁷, nastale na temelju opservacija kulturološkog antropologa Ernesta Beckera koji navodi: „Problem heroizma je centralni problem ljudskog života koji zalazi dublje u ljudsku narav nego bilo šta drugo jer se temelji na organskom narcizmu, na dječijoj potrebi za samopouzdanjem kao uslovu njegova života. Društvo je samo po sebi kodifikovani sistem herojstva, što znači da je društvo svugdje ništa drugo do živući mit o važnosti ljudskog života, prkosno stvaranje značenja. Prema tome, svako društvo je 'religija', svejedno smatralo ono da je to tako ili ne: sovjetska 'religija' i maoistička 'religija' su istinski religiozne kao i naučna i potrošačka 'religija' bez obzira koliko se pokušavale prurušiti, sklanjajući religiozne i duhovne ideje iz svojih života.“³⁸

³⁴ UNDP (ed.) (1994) *Human development report 1994*. New York: Oxford University Press.

³⁵ Fouberg, E.H., Murphy, A.B. and Blij, H.J. de (2015) *Human Geography: People, Place, and Culture*. 11 edition. Hoboken: Wiley, p. 5.

³⁶ Hadžić, Z. (2021) *Izraelsko-palestinski konflikt u kontekstu (geo)politike emocija*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Sarajevu, str. 87.

³⁷ Greenberg, J., Pyszczynski, T. and Solomon, S. (1986) 'The Causes and Consequences of a Need for Self-Esteem: A Terror Management Theory', in R.F. Baumeister (ed.) *Public Self and Private Self*. New York, NY: Springer (Springer Series in Social Psychology), pp. 189–212.

³⁸ Becker, E. (1973) *The Denial of Death*. 1 edition. New York: The Free Press, p. 7.

Čovjek ispunjavanjem svoga svjetonazora, bez obzira na prirodnozakonsku ili bogoštovnu narav njegovog sadržaja, potiskuje „sirovo iskustvo“ svijeta³⁹ i ublažava anksioznost građenjem samopoštovanja kroz ostvarivanje i nesmiljenu zaštitu dva cilja, koje u empirijskom diskursu artikuliše *teorija upravljanja užasom (terorom)*: „Neprekidno podržavanje vjere u kulturološku dramu koja osigurava osnovu za samopoštovanje i održavanje osjećaja vrijednosti unutar tog kulturološkog svjetonazora. (...) Prijetnje kulturološkoj drami pojedinca najčešće izviru iz saznanja da drugi ne slijede istu kulturološku dramu kao i oni. (...) Istorija je prepuna primjera kulturoloških napora da se iskorijene takve prijetnje, koji se kreću u rasponu od derogiranja, preko prozelitizma pa do uništenja. (...) Konzistentno sa ovom pozicijom, mi predlažemo da, iako politički i ekonomski obziri zasigurno igraju veliku ulogu u mnogim oružanim sukobima, ideološka prijetnja ja ta na koju se lideri fokusiraju kad motiviraju mase ljudi koje idu u borbu.“⁴⁰

Evropska unija je rođena kao čedo očekivane postmoderne i percipiranog trijumfa liberalno-kapitalističkog svijeta i *teorije izbora*, svjetonazora koji je zadržao u društveno-političkoj praksi i teoriji i normativno-utilitarni i deskriptivno-naučni okvir, ovisno o potrebama novonastalog unipolarnog svijeta. U *Žurnalu evropskih studija* Tuuli Lähdesmäki navodi da Evropska unija, odnosno njene nadležne institucije u svom zvaničnom političkom diskursu balansiraju između „hrišćanskog nasljeđa, sekularizacije evropskih društava, liberalnih vrijednosti i evropske kulturološki i religijski heterogene savremene realnosti“.⁴¹ Ideja Evrope jeste utemeljena, kako je ranije rečeno, na helenskoj estetici kojoj se ahistorijski pripisuje izravno sekularno i naučno nadahnuće u kontekstu EU, na rimskom zakonu i vladavini, i hrišćanskoj religiji i etici. Kulturološka percepcija centra nauke i industrijskog napretka snažila je narativ koga su evropski mislioci kreirali u prilog jedinstvenog i specifičnog, univerzalnog evropskog nasljeđa. Institucije EU se ponekad u razrješenju kognitivnih disonanci zajedničkog diskursa nastalih usljed oprečnosti u stavovima različitih „članica EU o hrišćanstvu, islamu, sekularizmu i liberalnim vrijednostima koje promovira Unija“⁴² umjesto naučno-deskriptivnom

³⁹ Ibidem, p. 50.

⁴⁰ Greenberg, J., Pyszczynski, T. and Solomon, S. (1986) ‘The Causes and Consequences of a Need for Self-Esteem: A Terror Management Theory’, in R.F. Baumeister (ed.) *Public Self and Private Self*. New York, NY: Springer (Springer Series in Social Psychology), pp. 189–212. (198–200).

⁴¹ Lähdesmäki, T. (2022) ‘The role of Christianity in the European Union’s heritage and history initiatives’, *Journal of European Studies*, 52(3–4), pp. 170–186.

⁴² Ibidem, p. 171.

metodom služe pažljivo selektiranim narativima utilitarnog karaktera koji u pokušaju kreiranja prihvatljive slike proizvode redukcionističke izazove kulturološkim dramama. To se najjasnije vidi u rezultatima istraživanja dvije studije slučaja Lähdesmäkija o dva projekta EU čiji je cilj proizvodnja sadržaja o evropskom kontinentu kao jedinstvenoj cjelini, ishodištu zajedničkih vrijednosti i političkih principa koji se nazivaju evropskim – *Lokacije s oznakom evropske baštine* (European Heritage Label – EHL) i *Dom evropske istorije* (House of European History – HEH). U generalnom smislu željena slika, narativ ili ideja o Evropi u sukobu je sa tradicionalnim određenjem *mi i oni*, u formi negacije kroz definisanje Evropljana naspram onoga što se od njih očekuje da ne budu. Vjerski i kulturološki konstruisana srednjevjekovna distinkcija po kojoj su „drugi“ i neevropljani svi koji su „Jevreji, muslimani, Arapi kao i 'necivilizovani' lokalni narodi“ racionalizovana je i osnažena „idejom rasne razlike“ iz kolonijalnog perioda.⁴³ I dok su od 1950-ih godina Evropljani kreirali novi kontekst društvene promjene u formi sekularizacije (smanjenja uticaja religije) koji je Evropu poveo u tzv. posthrišćansku eru, naknadna kulturalizacija hrišćanstva, njegovo lišavanje vjerske svetosti i pretvaranje u kulturološku religiju u koju se ne vjeruje nego joj se pripada danas je Evropu dovelo u situaciju koju je Habermas 2006. godine u studiji: *O odnosima između sekularne liberalne države i religije*, definisao kao postsekularno društvo.⁴⁴ EU današnjice se odmakla od postmodernih ideala i nalazi se u postsekularnoj eri te predstavlja društvo u kome je religija veoma važna u krajnje redukcionističkom smislu, kao odgovor na percipirani izazov, kao sjećanje ali i tradicija, odnosno nasljeđe kome se želi ostati vjerno i u kome se sekularni i hrišćanski kulturološki identitet prepliću na isti način na koji su se sekularizacija i demokratizacija preplitali 1950-ih godina u zapadnoj Evropi. U tom kontekstu pokušaji izgradnje inkluzivnog društva danas nailaze na otpor desničarskih populista ali i u potpunosti sekularnih nacionalista koji u svjetlu selektivno kreiranih predodžbi o novonastalim geopolitičkim odnosima, koji se djelimično pravdaju moralnim hijerarhijama civilizacijske taksonomije žele rekreirati politiku *mi i oni*. Ovakvom stanju doprinose aktivnosti EU na izgradnji zajedničkog identiteta, koje su zasada neuspješne jer s ideološkim i političkim motivima koji i dalje favorizuju svjetonazorske busije iz

⁴³ Ibidem, p. 171.

⁴⁴ Habermas, J. (2006) 'On the Relations Between the Secular Liberal State and Religion', in H. de Vries and L.E. Sullivan (eds) *Political Theologies: Public Religions in a Post-Secular World*. Fordham University Press.

perioda sekularizacije ne uspijevaju pretočiti bogatu naučnu stečevinu u funkcionalan narativ.

Tako *Dom evropske istorije* insistira na antičkim vremenima i homerovskoj tradiciji u kojoj percipira polaznu tačku za svoje sekularne vrijednosti i naučna dostignuća, hrišćanstvo posmatra redukcionističkom vizurom njegove kulturalizacije, koja sa sobom nosi dekontekstualizirane animozitete, nenamjerno konstruiše Evropljane kao pripadnike samo jedne vjere i na kraju bavi se izgradnjom nacionalne države i demokratizacijom. Naglašava se istaknutost nauke u javnom životu i prelazak autoriteta sa vjerskih lidera na naučnike. Jevreji i judaizam se spominju u kontekstu holokausta ali je judeohrišćanska referenca izbačena iz narativa dok o bilo kakvom abrahamskom kulturološkom preplitanju u izgradnji evropske kulturološke baze nema ni spomena. Religija se spominje u kontekstu bivše Jugoslavije kao izvor podjela. Ovakav redukcionistički narativ koji ne oslikava ni stvarnost širenja sekularnih ideja koje je u Evropi započelo sa Ibn-Rušdom (Averroesom) kako bilježi Robert Pasnau⁴⁵, niti daje hrišćanstvu sve zasluge koje mu nepobitno pripadaju u konstruisanju moderne Evrope, niti se istinskim naučnim metodom bavi svim navedenim pitanjima, umjesto deparohijalizacije proizvodi često oštre reakcije i dodatno polarizuje društvo.

Sličan je slučaj sa *Lokacijama s oznakom evropske baštine*. Simboli evropskih ideala se konstruišu kroz sekularni narativ. Hrišćansko nasljeđe se pokušava ograničiti samo na ono koje aludira na toleranciju. Rim se stavlja u pročelje političke prethodnice Evropi i EU, a sklonost stare imperije političkoj homogenosti koja nije trpila vjersku heterogenost u pogledu kosmičkog ustroja, za razliku od iranskih Ahemenida i Kira Velikog, ne spominje se i ne percipira preprekom za željeni pluralizam evropskog identiteta. U sklopu *Lokacija* je i jedna jevrejska lokacija kao podsjetnik na progone Jevreja, a u sklopu spominjanja Jevreja koristi se diskurs sa izrazima „integracija i asimilacija“, naglašava Lähdesmäki, „koji se nikada ne koriste u kontekstu opisa hrišćanskih lokacija“.⁴⁶ Islam ima marginalnu ulogu u *Lokacijama s oznakom evropske baštine*, i to u kontekstu spominjanja tri mjesta na kojima su se odigrale bitke protiv

⁴⁵ Pasnau, R. (2011) 'The Islamic Scholar Who Gave Us Modern Philosophy', *National Endowment for the Humanities (NEH)*, December.

⁴⁶ Lähdesmäki, T. (2022) 'The role of Christianity in the European Union's heritage and history initiatives', *Journal of European Studies*, 52(3–4), pp. 170–186. (179).

muslimana. Nijedna muslimanska građevina nije uključena u popis značajnih evropskih lokacija do završetka studije slučaja.

Evidentna identitetska fluidnost Evrope i oprečnosti u identitetu EU proistekle iz zapadnjačke potrebe za homogenošću predstavljajući još dugo vremena izazov u svojoj normativnoj dimenziji s jedne strane i probuđenim ideološko-mitološkim narativima u herojsko-kulturološkoj dimenziji sa druge strane. Možda će tek deideologizacija primarne refleksije u konstituisanju pluralnog identiteta EU, zamjena preskriptivno-deskriptivnog metoda deskriptivno-preskriptivnim u tom kontekstu proizvesti zajedničku emociju o Evropi i EU u najširem mogućem smislu. Jasno je da još uvijek traje potraga za evropskim identitetom, možda i iz razloga što su se njegove arhitekture primarno usmjerili naprijed bez da na adekvatan način istraže, shvate i uvažavaju sve aspekte i dimenzije istorijske perspektive.

LITERATURA

- Becker, E. (1973) *The Denial of Death*. 1 edition. New York: The Free Press.
- Блуменберг, Х. (2003) *Брига иде преко реке*. Београд: Плато.
- Defarges, P.M. (2006) *Geopolitički rječnik*. Uredio E. Matanović i A. Milardović. Preveo I. Gluhak. Zagreb: Centar za politološka istraživanja Zagreb.
- Eliade, M. (2010) *The Portugal Journal*. Albany: State University of New York Press.
- Fouberg, E.H., Murphy, A.B. and Blij, H.J. de (2015) *Human Geography: People, Place, and Culture*. 11 edition. Hoboken: Wiley.
- Fukuyama, F. (2006) *The End of History and the Last Man*. Reissue edition. New York: Free Press.
- Fukuyama, F. (2018) *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. 1 edition. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Гадамер, Х.-Г. (2000) *Ум у доба науке*. Београд: Плато.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T. and Solomon, S. (1986) 'The Causes and Consequences of a Need for Self-Esteem: A Terror Management Theory', in R.F. Baumeister (ed.) *Public Self and Private Self*. New York, NY: Springer (Springer Series in Social Psychology), str. 189–212. Dostupno na: https://doi.org/10.1007/978-1-4613-9564-5_10.
- Habermas, J. (2006) 'On the Relations Between the Secular Liberal State and Religion', in H. de Vries and L.E. Sullivan (eds) *Political Theologies: Public Religions in a Post-Secular World*. Fordham University Press, Dostupno na: <https://doi.org/10.5422/fso/9780823226443.003.0012>.
- Hadžić, Z. (2021) *Izraelsko-palestinski konflikt u kontekstu (geo)politike emocija*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Sarajevu.
- Hajdeger, M. (1982) *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.
- Hall, I. (2018) 'Clashing Civilizations: A Toynbeeian Response to Huntington', in D. Orsi (ed.) *The 'Clash of Civilizations' 25 Years On: A Multidisciplinary Appraisal*. Bristol : England: E-International Relations Publishing, str. 15–25.
- Harari, Y.N. (2014) *Sapiens: A Brief History of Humankind*. London: Harvill Secker.
- Hessian biography (2021) *Risner Friedrich, Lagis-hessen.de*. Dostupno na: <https://www.lagis-hessen.de/de/subjects/rsrec/sn/bio/register/person/entry/witelo%252C+erazmus+ciolek> (Pristupljeno: 27. 06. 2023.).
- Kopić, M. (2001) *S Nietzscheom o Europi*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

- Kulenović, T. (1974) *Putovanje*. Sarajevo: Svjetlost.
- Лаушевић, С. (2020) *Рутам политичког*. Подгорица/Београд: Матица српска-Друштво чланова у Црној Гори/Јасен.
- Lähdesmäki, T. (2022) 'The role of Christianity in the European Union's heritage and history initiatives', *Journal of European Studies*, 52(3–4), str. 170–186. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/00472441221115571>.
- Lemche, N.P., Mein, A. and Camp, C.V. (1991) *The Canaanites and Their Land: The Tradition of the Canaanites*. Sheffield, England: Sheffield Academic Press.
- Pasnau, R. (2011) 'The Islamic Scholar Who Gave Us Modern Philosophy', *National Endowment for the Humanities (NEH)*, December. Dostupno na: <https://www.neh.gov/humanities/2011/novemberdecember/feature/the-islamic-scholar-who-gave-us-modern-philosophy> (Pristupljeno: 30. 04. 2020.).
- Peri, M. (2000) *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.
- Raynaud, D. (2016) *A Critical Edition of Ibn al-Haytham's On the Shape of the Eclipse: The First Experimental Study of the Camera Obscura*. 1 edition. New York, NY: Springer.
- Schmid, K. (2011) 'Judean Identity and Ecumenicity: The Political Theology of the Priestly Document', in O. Lipschits, G.N. Knoppers, and M. Oeming (eds) *Judah and the Judeans in the Achaemenid Period: Negotiating Identity in an International Context*. Illustrated Edition. Winona Lake, Ind: Eisenbrauns, str. 3–27.
- Simon, H.A. (1990) *Reason in Human Affairs*. 1 edition. Stanford, California: Stanford University Press.
- Simon, H.A. (1997) *Administrative Behavior, 4th Edition*. Subsequent edition. New York: Free Press.
- Taleb, N.N. (2010) *The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: 'On Robustness and Fragility'*. 2 edition. New York: Random House Trade Paperbacks.
- Toynbee, A. (1953) *The World and the West*. Oxford : New York: Oxford University Press.
- Tversky, A. and Kahneman, D. (1992) 'Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty', *Journal of Risk and Uncertainty*, 5(4), str. 297–323. Dostupno na: <https://doi.org/10.1007/BF00122574>.
- UNDP (ed.) (1994) *Human development report 1994*. New York: Oxford University Press.
- Veljak, L. (2014) 'Metafizički temelji politika identiteta', u *Identitet i kultura*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, str. 55–76.

Wallenfeldt, J. (2023) *Where Does the Name Europe Come From?*, *Encyclopaedia Britannica*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/story/where-does-the-name-europe-come-from> (Pristupljeno: 25. 06. 2023.).

Westbrook, R. (2017) *A History Of Ancient Near Eastern Law*. 1 edition. Atlanta, GA: SBL Press.